

ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ: ЕВОЛЮЦІЯ І ЕФЕКТИ ДЛЯ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ

Розглянуто особливості міжнародних економічних відносин на фоні різних форм утворення інтеграційних об'єднань. Обґрунтовано перспективність стратегії формування зони вільної торгівлі (ЗВТ) в глобальному світі як однієї із проміжних форм переходу до більш складних та розвинутих міжнародних економічних взаємовідносин між країнами. Розглянуто як рушійні внутрішні й зовнішні фактори, так і бар'єри, а також поетапно проаналізовано маркетингове середовище країни, які в сукупності впливають на процес формування різних моделей ЗВТ. Визначено позитивні і негативні ефекти від створення ЗВТ на подальший соціально-економічний розвиток країни. Оцінено передумови формування ЄС як одного із яскравих прикладів розвитку економічної й політичної інтеграції та його вплив на соціально-економічний розвиток країн-учасниць.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, міжнародні інтеграційні об'єднання, преференційна торговельна угода, зона вільної торгівлі, моделі зони вільної торгівлі, митний союз, економічна валютна система, спільний ринок, економічний союз, валютний союз, Римські угоди, Маастрихтська угода, Ліссабонська угода.

JEL: F15

Постановка проблеми. В умовах інтернаціоналізації світової економіки міжнародні відносини між країнами дедалі поглиблюються, що підтверджується зростанням інтернаціонального виробництва, світового товарообігу, обсягів зарубіжного інвестування, активізацією міжнародної міграції робочої сили тощо. Глобалізаційні процеси навряд чи приведуть до зникнення держав та злиття національних економік у єдиний конгломерат. Оскільки вони підсилюють міжнародну конкуренцію, що вимагає більшої відповідальності національних господарств за формування ефективної внутрішньої та зовнішньої політики, які б забезпечували реалізацію конкурентних переваг країни, використання позитивів глобалізації з врахуванням національних інтересів – з одного боку, а з іншого – протидіяли сучасним негативним викликам.

Розвиток міжнародної економічної інтеграції є закономірним наслідком динаміки міждержавних відносин в умовах глобалізації світової економіки, коли стираються кордони ведення міжнародного бізнесу та підсилюється економічна взаємозалежність країн у глобальному масштабі. Формування регіональних інтеграційних угруповань та перехід до нових форм співробітництва пом'якшують (або навіть усувають) частину суперечностей в середині національних економік та дають змогу більш раціонально поєднувати внутрішні й зовнішні можливості для того, щоб зайняти гідне місце країни в системі світового господарства. В цих умовах держави використовують регіональну економічну інтеграцію як спосіб перетворення своїх реальних та потенційних

конкурентів у партнерів, з якими можна погоджувати заходи щодо реалізації економічних й соціальних програм, вирішувати завдання, які неможливо виконати в повному обсязі без об'єднання, інтеграції зусиль та ресурсів декількох країн. Як свідчить вітчизняна та світова практика інтеграційні блоки є більш конкурентоспроможними, оскільки приводять до більш ефективного господарювання та соціально-економічного розвитку країн-членів, ніж окремо взята країна на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоріями інтеграційних процесів та особливостями формування міжнародних регіональних інтеграційних блоків сучасного світового господарства займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, такі як: С. Боринець, В. Козик, В. Кайсер, В. Белімов, Р. Войтович, В. Мартинюк, М. Потапов, О. Ткач, Г. Вілкерс, Д. Врінг, П. Сергеев, С. Грінвуд, Є. Ленський, В.Цветков, John Pinder, Bela Balassa, Jacques Pelkmans, Ali M. *El-Agraa*, Willem Molle та ін.

Концептуальним засадам дослідження закономірностей формування зон вільної торгівлі в світі як однієї з форм міжнародної економічної інтеграції приділено чимало уваги в публікаціях В. Адамова, Аль-Бераві Омара, Ф. Рута, В. Фомічева, О. Амоші, І. Бураковського, О. Воловодової, Ю. Макогона, Н. Осадчої, О. Плотнікова, А. Румянцева, А. Філіпенка, О. Шниркова та інших фахівців у сфері міжнародних економічних відносин. Функціонування регіональних інтеграційних об'єднань у світовій економіці викликає інтерес багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів, хоча вони приділяють недостатньо уваги перспективності створення зони вільної торгівлі та її впливу на розвиток структур національних економік країн-учасниць.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є визначення процесу формування інтеграційних об'єднань у формі зони вільної торгівлі та виявлення ефектів від її створення для країн-членів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова економіка характеризується посиленням міжнародних інтеграційних процесів. Протягом 1948–1994 рр. у світі було підписано 123 регіональних торговельних угод на основі формування економічних об'єднань країн з певним ступенем узгодження їх національних політик, а з 1995 р. – понад 300.

Економічна природа інтеграційних угруповань та взаємовідносин між країнами, які їх утворюють, зумовлюють логіку та наступність у становленні й розвитку різних форм міжнародних економічних об'єднань. Так, під час утворення зон преференційної та вільної торгівлі, митних союзів міжнародні економічні відносини між країнами стосуються лише сфери обміну, тобто розвивається торговельна інтеграція. Спільний ринок, економічний та політичний союзи створюють умови для інтеграції у сфері виробництва.

Послідовний розвиток форм міжнародної економічної інтеграції забезпечує найбільш повне та найраціональніше використання економічного потенціалу країн-учасниць та підвищення темпів їх розвитку. Завдяки концентрації країн-учасниць на пріоритетних програмах соціально-економічного розвитку вирішуються важливі питання соціальної політики та створюються нові робочі місця. В зрілих інтеграційних угрупованнях розробляються й реалізуються механізми та інструменти забезпечення колективної економічної безпеки.

Яскраві приклади тих чи інших форм міжнародних інтеграційних угруповань, які існували чи надалі існують, ми систематизували за цілями їх утворення (табл. 1).

Етапізація формування міжнародних інтеграційних об'єднань

Форми міжнародних інтеграційних об'єднань та їх головні характеристики	Назва та рік формування міжнародного інтеграційного об'єднання	Країни-члени міжнародного інтеграційного об'єднання
1	2	3
Преференційна торговельна угода: – дві чи декілька країн зменшують тарифні бар'єри на імпортовані товари, зберігаючи рівень тарифів у торгівлі з іншими країнами.	1. Угода про партнерство та співробітництво між ЄС і країнами колишнього СРСР, 1994 р.	ЄС, Білорусь, Казахстан, Росія, Україна
	2. Угода про асоціацію з ЄС, 1991 – 1995 р.	Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина, Румунія, . Естонія, Латвія, Литва, Словенія
Зона вільної торгівлі (ЗВТ): – країни-члени усувають внутрішні тарифи на вироблені товари всередині угруповання, зберігаючи власну тарифну політику з іншими країнами.	1. Європейська Асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), 1960 р.	Австрія, Великобританія, Данія, Швейцарія, Ліхтенштейн, Португалія, Норвегія, Швеція, Фінляндія (1961 р.), Ісландія (1970 р.). В 1973 р. із ЄАВТ вийшли Великобританія, Данія, у 1986 р. – Португалія, а в 1995 р. – Австрія, Фінляндія, Швеція.
	2. Балтійська ЗВТ, 1993 р.	Естонія, Латвія, Литва.
	3. Північноамериканська зона вільної торгівлі, (НАФТА), 1988 р.	Канада, США, а в 1992 р. до НАФТА приєдналась Мексика.
	4. Організація Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), 1989 р.	21 країна-учасниця Азії, Північної і Південної Америки: Австралія, Бруней, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Нова Зеландія, Індонезія, Гвінея, Філіппіни, Тайвань, Гонконг, Китай, Південна Корея, Японія, США, Канада, Мексика. Чилі: з 1997 р. – В'єтнам, Перу, Російська Федерація.
	5. Асоціація держав Південно-Східної Азії АСЕАН, 9 серпня 1967 р.	Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд й Філіппіни, Бруней (7 січня 1984 р.), В'єтнам (28 липня 1995 р.), Лаос і М'янма (23 липня 1997 р.), Камбоджа (30 квітня 1999 р.).
Митний союз: – передбачає усунення внутрішніх тарифів між країнами-учасницями та встановлення спільного зовнішнього тарифу щодо третіх країн.	1. Центральноамериканський загальний ринок (ЦАЗР), 1961 р.	Коста-Ріка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа.
	2. Арабський загальний ринок, 1964 р.	Єгипет, Ірак, Йорданія, Лівія, Мавританія, Сирія, Ємен.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Спільний ринок: – передбачас не лише ліквідацію митних податків між державами-учасниками та розробку єдиної торговельної політики щодо третіх країн, а й розробку спільної політики розвитку окремих галузей й секторів економіки, створення умов для вільного переміщення капіталу, робочої сили, послуг, інформації та формування спільних фондів сприяння соціальному й регіональному розвитку.	1. Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ), 1960 р.	Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика, Перу, Уругвай, Парагвай, Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Нікарагуа.
	2. Андська група, 1969 р.	Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела.
	3. Рада співробітництва арабських країн Перської затоки, “нафтова шестірка”, 1981 р.	Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудовська Аравія, ОАЕ.
	4. Загальний ринок Південного конуса (МЕРКОСУР), 1991 р.	Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай, Венесуела.
Економічний союз: – передбачас не лише ліквідацію будь-яких торговельних обмежень між країнами-учасниками, проведення єдиної зовнішньоторговельної політики та вільне переміщення товарів, послуг, капіталу, громадян, а й гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної, фінансової та соціальної політик (по суті – єдність). У країнах-учасниках функціонує, як правило, єдина грошова одиниця.	– Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) , 1951 р., почало функціонувати з 1952 р. (так званий Паризький договір). – Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом) , 1957 р., набули сили 1958 р. (так звані Римські угоди). – Європейське співтовариство (ЄС) , 1967 р. при злитті ЄОВС, ЄЕС, Євроатому (так звана Угода об'єднання). – Європейський союз (ЄС) , з 1993 р. (Маастрихтська угода).	1951 р. – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. 1973 р. – приєднання до ЄС Великобританії, Данії, Ірландії. 1981 р. – приєдналась до ЄС Греція. 1986 р. – приєднання Португалії та Іспанії. 1995 р. – увійшли в ЄС Австрія, Швеція і Фінляндія.
	2. Економічний союз, Бенілюкс, 1948 р.	Бельгія, Нідерланди, Люксембург.
	3. Співдружність незалежних держав (СНД), 1992 р.	Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан
	4. Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС), 1994 р.	Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Малі, Нігерія, Сенегал, Того, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Ліберія, Нігер, С'єрра-Леоне.
	5. Спілка розвитку Півдня Африки (САДК), 1973 р.	Ангола, Ботсвана, Лесото, Малаві, Мозамбік, Намібія, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве, ПАР, Мавританія.

Примітка. Складено автором на основі [1;2; 3, С. 5–14]

Наявність інтенсивної політики лібералізації відносно певної групи товарів, необхідної транспортно-складської інфраструктури, подібність культурного середовища інтеграційного об'єднання за релігійною й мовною характеристиками, географічна близькість країн-членів угруповання та позитивний характер дії режиму вільної торгівлі на соціально-економічний розвиток країн-учасниць обумовлює перспективність стратегії формування зони вільної торгівлі (ЗВТ) в глобальному світі.

ЗВТ від преференційної торговельної угоди є глибшою формою інтеграції, за якої країни-члени скасовують будь-які торговельні бар'єри (встановлюються нульові тарифи) на вироблені товари в середині об'єднання. Кожна країна-учасниця такого об'єднання зберігає право на самостійне й незалежне визначення тарифних бар'єрів у сфері торгівлі щодо країн, які перебувають за межами інтеграційного блоку. Крім того, між країнами-учасницями ЗВТ зберігаються митні кордони й пости, які контролюють походження товарів, що перетинають їхні державні кордони. У більшості випадків умови зони вільної торгівлі поширюються на всі товари, крім продуктів сільського господарства.

Незважаючи на різні підходи авторів щодо передумов створення ЗВТ, узагальнимо рушійні фактори її утворення, які враховують спільні риси та цілі країн-учасниць певного інтеграційного об'єднання, а саме:

- соціально-економічна однорідність національних господарств країн, що зближуються;
- економіко-географічна близькість країн, які мають намір увійти до складу певного інтеграційного угруповання;
- історично сформована близькість країн-учасниць за релігійними уподобаннями населення чи приналежністю до певної мовної групи;
- наявність доволі високих й близьких рівнів економічного розвитку країн;
- наявність необхідної транспортно-складської інфраструктури, пов'язаної із системами міжнародних комунікацій (залізничні вузли, аеропорти, морські та річкові порти тощо);
- наявність та необхідність вирішення глобальних проблем (енергетичної, продовольчої, екологічної, використання світового океану та космосу, економічного зростання та зростання народонаселення, економічної безпеки, роззброєння);
- розвиток науково-технічного прогресу;
- тенденції демографічного розвитку;
- формування вільної та відкритої торгівлі товарами й послугами і, за умов зростання взаємної торгівлі, – підвищення конкурентоспроможності економік країн-учасниць загалом та окремих їх галузей;
- необхідність формування чітко вираженої зовнішньополітичної координації й вигідного зовнішньополітичного середовища;
- ринкова “уніфікація” економічного розвитку, в тому числі гармонізація технічних норм й стандартів;
- демонстраційний ефект (здебільшого в країнах, які є членами певних інтеграційних об'єднань, відбуваються позитивні зрушення, такі як: прискорення темпів економічного зростання, зниження рівня інфляції, підвищення соціального захисту населення, зменшення рівня безробіття тощо). Такі позитивні зрушення мають певний психологічний вплив на країни, які є за межами даного регіонального інтеграційного об'єднання, та виявляють демонстраційний ефект якнайшвидше стати його членом, навіть не маючи для цього макроекономічних передумов;
- “ефект доміно” (країни, які залишилися за межами регіонального інтеграційного об'єднання здебільшого відчувають певні труднощі взаємовідносин із країнами, які є

членами цього угруповання. Це нерідко призводить до скорочення торговельних обсягів між партнерами, що вимагає від країни чим швидше вступити в це інтеграційне об'єднання) [3, С. 5–14; 4, С. 89–160; 5, С. 1–8].

Поряд із рушійними факторами процеси формування міжнародних економічних об'єднань, в тому числі у формі ЗВТ відбуваються на фоні складного переплетіння соціально-економічних та політичних проблем, а саме:

- націоналізм, традиційні конфлікти між окремими країнами та групами країн, ідеологічні розходження;
- наявність політико-правових, економічних та соціально-культурних відмінностей країн-учасниць;
- зростання затрат при реалізації регулятивних функцій на наднаціональному рівні;
- існування суперечностей, пов'язаних із розширенням інтеграційних угруповань;
- розвиток поряд з інтеграційними дезінтеграційних процесів, які мають глибокі корені в історичних, політичних, економічних і соціальних закономірностях світового розвитку.

Слід зазначити, що ЗВТ можна розглядати як одну із проміжних форм міжнародної економічної інтеграції, тобто як механізм переходу до більш складних та розвинутих форм міжнародної економічної взаємодії країн. Відповідно до рівня соціально-економічного розвитку та визначених пріоритетів кожна країна приймає рішення щодо застосування тієї або іншої моделі ЗВТ, враховуючи внутрішній потенціал та перспективи подальшого розвитку.

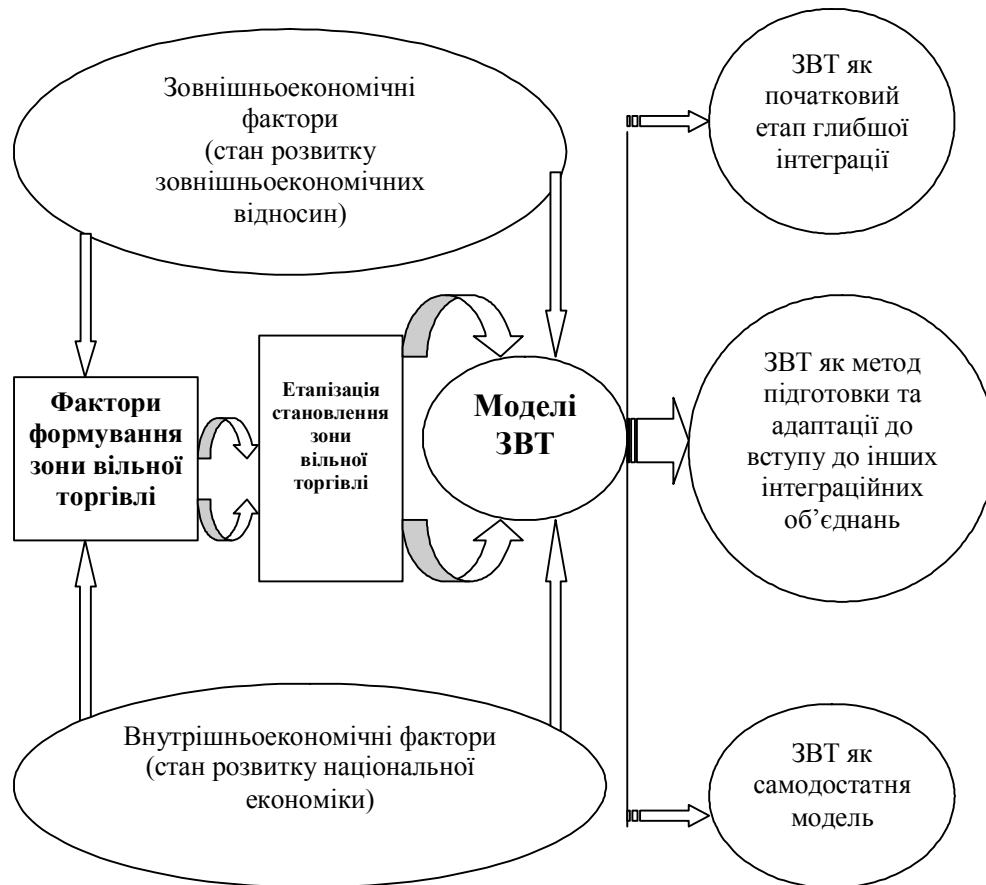
Перша модель ЗВТ є початковою та передбачає перехід до глибших форм міжнародних економічних відносин між країнами у формі митного союзу, спільного ринку, економічного та політичного союзів. Здебільшого початкову модель зони вільної торгівлі обирають країни із доволі високим рівнем соціально-економічного розвитку. Друга модель ЗВТ є найбільш оптимальною для швидкої адаптації до вимог зовнішнього ринку розвинутих країн та країн з перехідною економікою, для яких характерна поміркована трансформація системи захисту національних виробників, з метою підвищення ефективності національного виробництва та вступу до інших більш вимогливих до соціально-економічного розвитку міжнародних інтеграційних об'єднань. Третя модель ЗВТ є самодостатньою моделлю, для якої притаманні такі характеристики, а саме: наявність чинників поглиблення інтеграції національної економіки, збереження високого ступеня свободи щодо формування та зміни зовнішньоекономічних пріоритетів, можливість інтеграції з іншими країнами та перехід до більш розвинутих форм співпраці. Зазначена модель ЗВТ здебільшого використовується країнами з великим потенціалом, тобто, які мають самостійну потужну ресурсну базу [2].

Формування тієї чи іншої моделі ЗВТ має пройти низку етапів свого становлення для того, щоб адекватно оцінити ситуацію, що склалася в середині країни та проаналізувати її маркетингове середовище. До основних етапів становлення зони вільної торгівлі слід віднести такі, а саме:

1) інформаційний – проведення внутрішнього групового аналізу стану інтеграційного об'єднання та можливостей співпраці з ним, моніторингу тенденцій на світовому ринку, маркетингових досліджень ринку, здійснення прогнозу на ринках, а також вдосконалення організаційної структури інтеграційного угруповання відповідно до мети співробітництва;

2) аналітичний – висування цілей співробітництва та обґрунтування їх вибору, перелік заходів та фінансове обґрунтування;

- 3) стратегічне планування передбачає обґрунтування стратегій виходу на світовий ринок, з'ясування основних пріоритетів та вибір певної стратегії діяльності;
- 4) оперативний – реалізацію комплексу міжнародного маркетингу;
- 5) маркетинговий контроль – збирання й оцінку наявних результатів функціонування ЗВТ та діяльності певних служб тощо (рис. 1). [2; 3, С. 5–14].

Рис. 1. Процес формування зони вільної торгівлі

Примітка. Складено автором

Процеси та тенденції в світовій економічній практиці підтверджують той факт, що сам процес переговорів щодо формування ЗВТ є набагато швидшим й легшим, ніж укладання багатосторонніх угод в рамках СОТ, оскільки в цьому процесі бере участь менша кількість сторін. Сторони регіональних чи двосторонніх торговельних угод можуть забезпечити собі ті переваги від домовленостей, які важко було б отримати на великих форумах. Існує думка, що двосторонні та регіональні торговельні угоди підтримують багатосторонні процеси лібералізації торгівлі, а не підривають їх. Функціонування ЗВТ все ж таки підсилює лібералізацію торгівлі, процес якої проходить, як правило, шляхом переговорів, в яких кожна зі сторін свідомо йде на певні компроміси, а саме відкриває свої ринки (усуває чи знижує заходи протекціонізму) та має ширший доступ на ринки інших країн-учасниць. Крім того, учасники торговельних угод у межах ЗВТ встановлюють правила регулювання торгівлі та торговельної діяльності, які й надають переваги країнам-учасницям та включають зобов'язання

щодо усунення торгових бар'єрів, що не може бути забезпеченим у рамках багатосторонньої торговельної угоди. Отримання оптимальних результатів у довгостроковій перспективі залежить від загального впливу домовленостей та інших узгоджених механізмів торговельної політики. ЗВТ забезпечує економічні переваги тільки тоді, коли вона створюється між країнами, які є значними торговельними партнерами між собою. ЗВТ може призвести до позитивних ефектів як для виробників, споживачів, так для країни-учасниці ЗВТ загалом. Через певний час країни-учасниці ЗВТ відчувають підвищення стандартів життя, реального доходу та рівня економічного розвитку.

Наслідки формування ЗВТ для економік країн-учасниць можуть мати не лише позитивний вплив. Як і будь-який процес чи явище, ЗВТ має також певні недоліки. Так, формування ЗВТ у не відповідних політичних рамках швидше призводить до скорочення економічного добробуту країни-учасниці, аніж до його збільшення. Другим недоліком є те, що ЗВТ не є дієвим засобом для лібералізації торгівлі в тих секторах, де треті сторони мають більш значний вплив і суттєві переваги. Зона вільної торгівлі також підвищує складність міжнародної торговельної системи та може збільшити трансакційні витрати для бізнесу. Наприклад, для того, щоб запобігти проникненню товару з третьої країни через країну-партнера, необхідні значні витрати на вироблення й введення в дію правила походження товару. При веденні бізнесу в рамках регіональних та двосторонніх торговельних угод слід також брати до уваги різні механізми врегулювання спорів, різні режими стандартів й інші механізми гармонізації. Дотримання їх у процесі співпраці з країнами-учасницями може бути складним завданням. Крім того, сам процес переговорів зі створення ЗВТ потребує значних ресурсів. Наприклад, угода зі створення НАФТА має більше 1000 сторінок та вимагає створення більше двох десятків комітетів і робочих груп, що, відповідно, призвело до значних витрат. Незважаючи на всі недоліки ЗВТ, її плюси набагато переважають. Під час процесу формування ЗВТ потрібно дотримуватись всіх відповідних концепцій та правил, які б мінімізували втрати, а також миттєво реагувати на всі негативні процеси в світовій економіці.

Позитивні ефекти від створення ЗВТ для країн-учасниць полягають у наступному:

- посилення спеціалізації на виробництві тих товарів, у яких країни-учасниці мають порівняльні переваги;
- збільшення розмірів ринку, що веде до зниження середніх витрат і підвищення продуктивності праці, зрештою призводить до збільшення загального обсягу внутрішнього виробництва товарів й послуг;
- більш ефективне використання ресурсів країнами-членами;
- посилення конкуренції призводить до необхідності застосування країнами-учасницями інноваційних методів виробництва, маркетингу, збуту та використання нових технологій;
- споживачі отримують більш різноманітну номенклатуру товарів і послуг за нижчими цінами;
- отримання експортної виручки у твердій валюті, яку країна-учасниця використовує для оплати імпорту за нижчими цінами в межах ЗВТ тощо.

Разом з тим, є і негативні наслідки створення ЗВТ, які полягають у тому, що:

- може виникнути структурне безробіття в короткостроковій перспективі з усуненням торговельних бар'єрів;
- підприємства, виробники та споживачі стають більш уразливими до економічних спадів, які відбуваються в країнах-учасницях;

- виникнення несприятливих умов торгівлі для певних галузей (здебільшого доходи від експорту є значно меншими, ніж платежі за імпорт через високу додану вартість імпорту, що зрештою призводить до виникнення високого рівня державного боргу);
- вільна торгівля може призвести до більшого забруднення повітря та навколишнього середовища тощо.

Процес регіональної міжнародної економічної інтеграції на Європейському континенті розпочався з підписання у 1950-х роках трьох угод, які призвели до утворення таких інституцій, як: ЄОВС-1951 р., ЄЕС-1958 р. та Євроатом-1958 р. Європейська інтеграція була викликана історичними обставинами та мотивована обговореннями в сфері політики, економіки й безпеки: уникнення повторення урядових невдач, які відбулися під час двох світових війн у 20 ст., й поширення націоналізму; економічне спустошення, викликане руйнацією в час війни; поява двох світових лідерів на світовій арені – США й Радянського Союзу з конкуруючою економічною й політичною ідеологіями; поділ Європи (Східна та Західна) та потреба у безпеці від загрози та експансії Радянського Союзу; потреба у швидкому розвитку стандартів життя й економічних виконань з метою встановити довготривалий мир й безпеку та не допустити фашизм й комунізм; примирення Франції й Німеччини як основа стабільності всередині Західної Європи. Водночас у 1960 р. країни, які не увійшли до Європейського співтовариства (ЄС-1967 р.) при злитті трьох інституцій ЄОВС, ЄЕС, Євроатом, створили ЄАВТ-7, до якої у 1961 р. увійшла Фінляндія, у 1970 р. – Ісландія. ЄАВТ дозволила б Великобританії встановити свої власні зовнішні тарифи, підтримувати свої особливі відносини з країнами Співдружності та уникнути участі в спільній сільськогосподарській програмі, яка б підвищила витрати на імпорتنі харчові продукти для Великобританії. Крім того, уряд Великобританії не хотів відмовлятися від національної могутності та вважав за краще створення зони вільної торгівлі. З 1973 р. між країнами Європейського співтовариства та ЄАВТ укладена була угода про вільну торгівлю, а з 1994 р. між Європейським союзом та ЄАВТ була створена Європейська економічна зона (ЄЕЗ), яка дозволяла вільне переміщення людей, товарів, послуг й капіталу. На сьогодні до ЄАВТ входять Ісландія, Ліхтенштейн, Швейцарія та Норвегія. Крім Швейцарії, решта країн є частиною внутрішнього ринку ЄЕЗ Європейського Союзу. Швейцарія вирішила укласти двосторонні угоди з ЄС [6, с. 46–112; 7, с. 1–24].

Подальша еволюція економічної й політичної європейської інтеграції супроводжувалась підписанням угод з поступовим розширенням ЄС. Європейський союз був створений не лише за один раз Маастрихтським договором, а є результатом поступової інтеграції з 1945 р., коли один рівень Союзу давав впевненість й стимул для створення наступного рівня. Таким чином, ЄС був створений вимогами своїх держав-членів. На сьогодні ЄС – це інтеграційне угруповання 28 західно-, центральнотаж східноєвропейських країн, які прагнуть до економічної та політичної єдності, частково відмовляючись від своїх національних суверенітетів (рис. 2).

Для оцінювання ефективності європейської інтеграції, візьмемо для прикладу ЄС-15 та проаналізуємо економічні та соціоекономічні фактори розвитку країн-членів протягом 1984–2003 рр., до (1984–1993 рр.) і після (1994–2003 рр.) підписання Маастрихтської угоди.

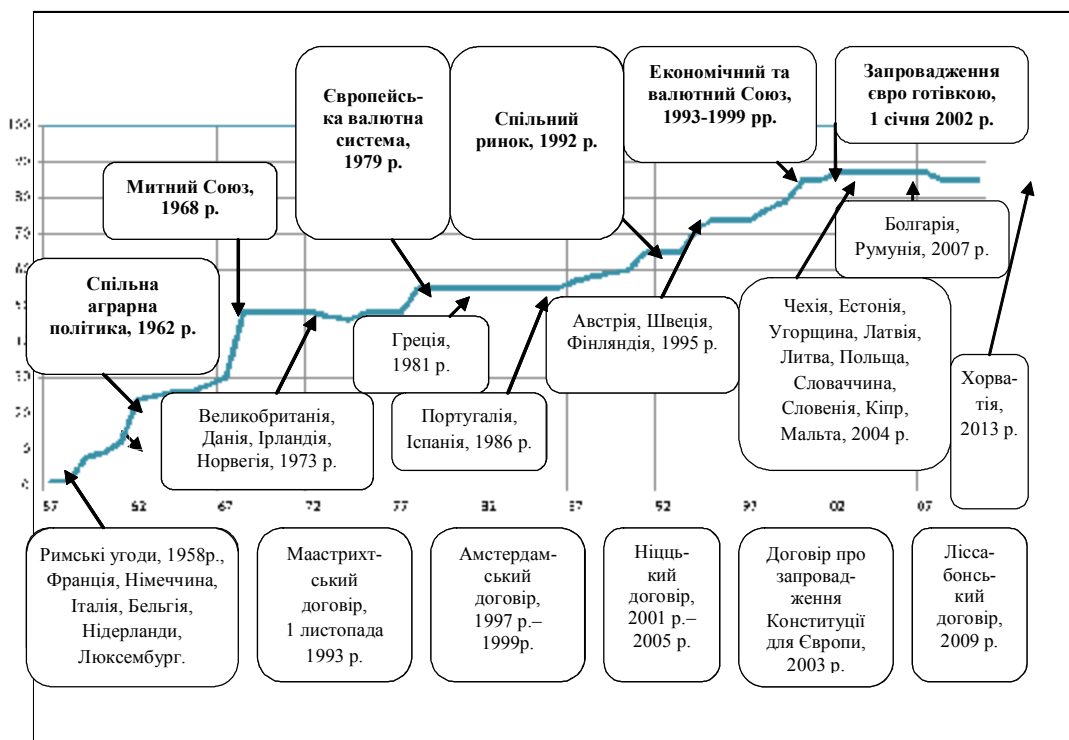

Рис. 2. Угоди та послідовність розширення ЄС

Примітка. Складено автором.

Протягом 1984–2003 рр., оцінюючи баланс бюджету (відсоткове співвідношення від ВВП) та ВВП на душу населення, слід зазначити, що чітко прослідковується різний характер впливу ЄС на держав-членів. Лише Люксембург, Ірландія та Данія демонстрували позитивний баланс бюджету, а інші 12 країн-членів ЄС – негативну збалансованість бюджету у відсотках від ВВП (в середньому дефіцит становив 7,26% за період 1984 р. по 2003 р.). Люксембург показував найвищий середній ВВП на душу населення (40 439 дол. США за період з 1984 р по 2003 р.), далі за ним слідувала Фінляндія (30 897 дол. США) та Австрія (25 082 дол. США), а найнижчий середній ВВП на душу населення був у Португалії (10 069 дол. США). Подібна ситуація спостерігалась із темпом зростання реального ВВП між 15 країнами ЄС з найвищим середнім темпом зростання реального ВВП 6,26% в Італії та найнижчим показником 1,46% у Нідерландах. Рейтинги економічних та фінансових ризиків у середньому не дуже відрізнялися між 15-ма країнами ЄС: ранг найвищого середнього економічного ризику займав Люксембург (40,95), а найнижчого – Греція (33,68). Великобританія була лише однією країною серед країн ЄС, що показала міжнародну ліквідність нижче 1. Всі інші країни демонстрували міжнародну ліквідність 2 і вище.

З точки зору соціально-економічних умов, у середньому Люксембург мав найвищий бал – 9,74, а наступними були – Австрія та Ірландія. Найнижчий бал спостерігався у Греції та Португалії. Бюрократична якість була найвищою у Бельгії, Данії, Німеччині, Нідерландів, Швеції та Великобританії з максимально можливим балом 4. Найменш корумпованою країною була Фінляндія з максимально можливим балом 6 за період з

1984 р. по 2003 рік, водночас найбільш корумпованою країною була Італія в середньому 3,55 бали з 6. Щодо демократичної підзвітності, то в середньому цей показник був доволі непоганим й послідовним у країнах ЄС-15, за винятком Греції, яка мала ранг щодо демократичної підзвітності нижче 5 балів. Дотримання закону та порядку було у середньому доволі непоганим у країнах ЄС, за винятком Німеччини, в якій було зафіксовано в середньому 3,90 бали з 6. Загалом ранги комплексного ризику змінювалися в діапазоні 76,22 до 90,07 (найвищий ранг комплексного ризику був зафіксований у Люксембурзі, а найнижчий – в Іспанії) [8, с. 1–15].

Після підписання Маастрихтського договору країни-члени досягли значного прогресу в економічному розвитку: відбулося значне зміцнення балансу бюджету, зокрема в Італії, Греції; покращення поточного рахунка торговельного балансу в Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Швеції, Великобританії. Всі країни показували значне збільшення ВВП на одну особу населення, за винятком Італії та Швеції (в цих країнах зміни були незначні). Перед підписанням Маастрихтського договору та після його впровадження найвищий показник ВВП на одну особу населення був зафіксований у Данії. Крім того, всі країни, крім Австрії та Німеччини, продемонстрували зростання реального ВВП після Маастрихтського договору порівняно до його підписання. Відбулося зниження рівня інфляції практично у всіх країнах ЄС, крім Нідерландів (незначне збільшення рівня інфляції). Спостерігалось також значне покращення рангу економічного ризику у всіх країнах ЄС, за винятком Німеччини та Нідерландів (у цих країнах цей показник погіршився після Маастрихтського договору).

Щодо соціально-економічних перетворень, то 8 країн показали покращення та 7 країн продемонстрували погіршення в соціоекономічній сфері після Маастрихтського договору. Лише 6 країн з 15 підвищили бюрократичну якість, а у Фінляндії, Франції й Італії навпаки цей показник погіршився. 12 країн з 15 країн ЄС показали збільшення рівня корупції, лише Греція та Португалія продемонстрували зниження цього показника, хоча незначне. Щодо демократичної підзвітності, то у Франції, Німеччині, Італії погіршився даний показник, а в інших країнах не відбулося ніяких змін й покращень. Стабільність уряду значно зміцнилася у всіх країнах ЄС-15, без винятку, особливо після підписання Маастрихтського договору. Не так багато змін відбулося у військовій, правовій сферах та в області порядку. Бельгія та Італія продемонстрували погіршення релігійних протистоянь у середині своїх країн, а в інших країнах не відбулось ніяких змін й покращень. Загалом усі країни, крім Австрії, Німеччини та Нідерландів, покращили ранг комплексного ризику [8, с. 15–22]. Отже, незважаючи на всі негативні ефекти європейської інтеграції на прикладі ЄС-15, відбулися значні зрушення в економічній та соціоекономічній сферах країн-учасниць. Подальше розширення ЄС вимагало підписання угод, покликаних укріпити роль й позиції цього міжнародного регіонального інтеграційного об'єднання на світовій арені в умовах різких глобальних змін.

Висновки. Протягом останніх десятиліть у розвитку світової економіки домінують процеси міжнародної економічної інтеграції, які визначають напрями та пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя, формуючи середовище глобальної конкуренції, впливаючи на стратегічні інтереси всіх країн та регіонів світу. Створення глобального світового порядку припускає сьогодні не стихійне його формування, а організовану побудову на основі ряду фундаментальних принципів, найважливішими з яких є високий рівень економічного розвитку інтегруючих країн або їхня здатність досягти такого в недалекому майбутньому через гармонійне приєднання до розвинутого світу. Тільки там, де національні економіки досягають високого

рівня самоорганізації, відбувається їхнє органічне вливання в глобальну економіку. Так, сьогодні ринок ЄС у 500 млн. осіб із 28 країнами-членами, загальним обсягом ВВП близько 15 трлн. дол. США, єдиною валютою “євро”, спільним Європейським Центральним банком – є одним з найпотужніших у світі вже реалізованих інтеграційних проектів на європейському континенті. ЄС має великий досвід та потенціал для продовження регіональної міжнародної економічної інтеграції, що пояснюється як політичними, так і соціально-економічними особливостями розвитку європейських країн у період після Другої світової війни, так і сучасними тенденціями розвитку світової економіки.

Література

1. Копійка В. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення* // В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К. : Видав. дім “ІнЮре”, 2001.
2. Katarzyna Śledziowska. *Theory of Economic Integration* [Electronic resource]. – Mode of access : www.wne.uw.edu.pl/~sledziowska.
3. Бураковський І. *Україна і європейська інтеграція* / І Бураковський, Г. Немурия, О. Павлюк // *Політика і час*. – 2000. – № 3–4. – С. 5–14.
4. Jan van der Harst. *Journal of European integration history* / Jan van der Harst. – 2008, Volume 14, Number 1. – 160 p.
5. Jan Suchaček. *European integration after World War II: The Way to the Treaties of Rome* / Jan Suchaček. – 1 November 2002. – 8 p.
6. J.H.H. Weiler and Martina Kocjan. *European community system: the political institutions* / J.H.H. Weiler and Martina Kocjan. – NYU School of Law. – 2004–2005. – p. 112.
7. Enrico Spolaore. *What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists* / Enrico Spolaore. – June 2013. – p. 24.
8. Elizabeth Mariotz. *European union trading bloc: the effect of integration on economic and socioeconomic factors* / Elizabeth Mariotz, D. K. Malhotra // *Preliminary Draft For presentation at the International Conference*. – April 2004. – P. 22.

References

1. Kopyika V., Shynkarenko T. (2001). *Yevropeyskyi Soiuz: zasnuvannia i etapy stanovlennia* [European Union: founding and stages of development]. Kyiv: Vydav.dim “Inlupe” [in Ukrainian].
2. Katarzyna Śledziowska. *Theory of Economic Integration*. (n.d.). Retrieved from www.wne.uw.edu.pl/~sledziowska.
3. Burakovskiy I., Nemyria H., Pavliuk O. (2000). *Ukraina i Yevropeiska intehratsiia* [Ukraine and European Integration]. *Polityka i chas - Politics and time*, 3-4, 5–14 [in Ukrainian].
4. Jan van der Harst. (2008). *Journal of European integration history*. Volume 14, Number 1.
5. Jan Suchaček. (2002). *European integration after World War II: The Way to the Treaties of Rome*. – 1 November.
6. J.H.H. Weiler and Martina Kocjan. (2004-2005). *European community system: the political institutions*. NYU School of Law.
7. Enrico Spolaore. (2013). *What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists*.
8. Elizabeth Mariotz, D. K. Malhotra. (2004). *European union trading bloc: the effect of integration on economic and socioeconomic factors*. *Preliminary Draft For presentation at the International Conference*.

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2014 р.